

Zdzisław Włodarczyk

Próby utworzenia parafii ewangelicko-augsburskiej w Częstochowie w początkach XIX w.

Rocznik Wieluński 13, 137-143

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zdzisław Włodarczyk

PRÓBY UTWORZENIA PARAFII EWANGELICKO-AUGSBURSKIEJ W CZĘSTOCHOWIE W POCZĄTKACH XIX W.

Dziejom parafii ewangelicko-augsburskiej w Częstochowie poświęcono dotychczas niewiele uwagi, nie licząc przyczynków opisujących różnorakie momenty z jej przeszłości, w sporej części o charakterze biograficznym. Próbą całościowego opracowania tej tematyki jest praca wieloletniego proboszcza, ks. Henryka Kurzawy¹. Autor swą uwagę skupił głównie na ludziach tworzących częstochowską wspólnotę. Zamierzenie ze wszech miar słuszne, gdyż były to jednostki zgoła niepospolite. Z parafią i miastem związane były takie postaci, jak: ks. Leopold Wojak, rodziny Steinhagenów, Franke, Klawe, Dreszerów i wiele innych wpisanych chlubnie w dzieje regionu i kraju. Przedstawiając położenie wiernych w okresie przed powstaniem parafii wspominał o związkach łączących z erygowaną na początku lat 20. XIX w. wspólnotą w Wieluniu. Częstochowa, przez znaczną część XIX w., była związana administracyjnie z tym miastem, wchodząc w skład obwodu, a później powiatu wieluńskiego w województwie, następnie guberni kaliskiej².

Zmiany granic po zawierusze napoleońskiej i związane z tym konsekwencje natury społeczno-ekonomicznej, polityka gospodarcza prowadzona przez rząd Królestwa Polskiego (zwłaszcza w województwie kaliskim i mazowieckim) czy wreszcie system zachęt dla osiedleńców, spowodowały znaczny przyrost liczby protestantów na obszarze Królestwa. W raporcie Rady Stanu z działalności rządu i położenia kraju w latach 1818–1819 czytamy: „Uporządkowanie parafii dla wyznania ewangelicko-augsburskiego w ciągłym było usiłowaniu Wydziału Wyznań Religijnych i Oświecenia. Dzieło to pomimo niedostatku funduszów (z powodu małej liczby kolonistów, którzy dlatego nie-

¹ H. Kurzawa, *Dzieje Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Częstochowie*, Częstochowa 2001.

² B. Szczepański, *Wschodnia część Wielkopolski w latach 1815–1918*, [w:] *Dzieje Wielkopolski. Tom II, lata 1793–1918*, red. W. Jakóbczyk, Poznań 1973, s. 759–761.

łatwo garną się do składek) znacznie jest przygotowywane³. Postanowienie namiestnika z dnia 18 IX 1820 r. nakazywało wspólne działanie komisji rządowych w celu ustalenia miejsca i kosztów związanych z utworzeniem nowych parafii⁴. Wszystko to przebiegało niezależnie od tego, iż trwały dopiero prace nad prawnymi regulacjami dotyczącymi funkcjonowania Kościoła ewangelicko-augsburskiego w Królestwie: w tym czasie jego działalność opierała się na mającym prowizoryczny charakter dekrete namiestnika z 22 II 1817 r. o powołaniu tymczasowego konsystorza ewangelicko-augsburskiego⁵. Napływ osadników skłonił władze rządowe do stworzenia stosunkowo gęstej sieci parafialnej. W konstytucyjnym okresie Królestwa, na terenie ewangelickiej diecezji kaliskiej, działały parafie w następujących miejscowościach: Władysławowie, Stawiszynie, Kaliszu, Grodźcu, Babiaku, Chodczu, Dąbiu, Prażuchach, Łasku, Sobieszkach, Wieluniu, Koninie, Przedeczu i Zduńskiej Woli. Z czasem, w miarę zwiększania się liczby wiernych powstawały następne, jak choćby w Turku, Sompolnie, Zagórowie czy Kole. Dodać wypada, że z każdą parafią związanych było kilka filiałów lub miejscowości, do których regularnie przybywał pastor, by odprawiać nabożeństwo⁶.

Rosnąca liczba protestantów na terenie obwodu wieluńskiego skłaniała władze do poszukiwań odpowiedniego miejsca na erygowanie parafii. Jak w większości powstających w tym okresie na terenie województwa kaliskiego wspólnot, inicjatywa należała najczęściej do mieszkańców miast, tak było choćby w przypadku Konina i Wielunia⁷. Koloniści osiadli na wsi wykazywali najczęściej znikomą aktywność, na ich decyzję o przyłączeniu do danej wspólnoty wpływ miało przede wszystkim położenie jej siedziby⁸. W pierwszych latach istnienia Królestwa starania o utworzenie własnej parafii podjęli wierni zamieszkali w Wieluniu, w oddalonej od tego miasta kilkanaście kilometrów

³ *Obraz Królestwa Polskiego w okresie konstytucyjnym. Raporty Rady Stanu Królestwa Polskiego z działalności rządu w latach 1816–1828*, do druku przygotowały i wstępem opatrzyły J. Leskiewiczowa i F. Ramotowska, Warszawa 1984, s. 104.

⁴ Art. 7 wspomnianego postanowienia brzmiał: „Zabudowania na kościół ewangelicki i pomieszkanie dla pastora mają być podług miejscowości obmyślane lub do kosztu na ich wystawienie pomoc udzielona, za zniesieniem się Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji z Komisją Rządową Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego”, S. Kieniewicz, *Przemiany społeczne i gospodarcze w Królestwie Polskim (1815–1830). Wybór tekstów źródłowych*, Warszawa 1951, s. 288.

⁵ W. Gliński, *Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wobec wspólnot religijnych w Królestwie Polskim w latach 1815–1820*, Warszawa 2002, s. 166. W 1828 r. doszło do połączenia obydwu konsystorzów ewangelickich (reformowanego i augsburskiego) w Generalny Konsystorz Ewangelicki, stan taki przetrwał do roku 1849.

⁶ Wzrost nastąpił również w liczbie wiernych: o ile w 1810 r. na terenie departamentu kaliskiego liczono 32 789 ewangelików augsburskich, to w 1865 r. na nieco mniejszym obszarze było 68 581 wiernych, zob. H. Grossman, *Struktura społeczna i gospodarza Księstwa Warszawskiego na podstawie spisów ludności 1808 i 1810 r.*, „Kwartalnik Statystyczny” 1925, t. 2, z. 1, s. 46–47; E. Kneifel, *Die evangelisch-augsburgischen Gemeinden der Kalischer Diözese*, Plauen 1937, s. 11–13.

⁷ Z. Włodarczyk, *Powstanie parafii ewangelicko-augsburskiej w Koninie*, „Kronika Wielkopolski” 2008, nr 2(126), s. 22–31; tenże, *Powstanie parafii ewangelicko-augsburskiej w Wieluniu 1818–1824*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2008, t. 9, s. 61–75.

⁸ Często pragmatyczni ewangelicy, ze względu na odległość i nie bez zachęty kleru katolickiego, chrzcili swoje dzieci w najbliższych kościołach tego wyznania, przykładem mogą być koloniści z Wolnicy Grabowskiej, nieopodal Burzenina w pow. sieradzkim, szerzej Z. Włodarczyk, *Ewangelicy w Wolnicy Grabowskiej i Wólce Będkowskiej*, „Na Sieradzkich Szlakach” 2007, nr 1, s. 25–26.

wsi Krzeczów oraz ewangelicy częstochowscy. Niestety, niewielka liczba wiernych, jak i ich kondycja finansowa miały wpływ na to, że ówczesne władze wyznaniowe nie zdecydowały się na utworzenie na terenie obwodu więcej niż jednej parafii. W mocy pozostały pierwotne ustalenia lokujące jej siedzibę w Wieluniu.

Ewangelicy osiedlający się w obwodzie wieluńskim to najczęściej rolnicy, rzemieślnicy lub związani z rolnictwem i leśnictwem oficjaliści. Nie należy zapominać o górnikach i hutnikach zatrudnionych w zakładach przemysłowych w Pankach i okolicy. Dogodne warunki stwarzano przedstawicielom rękodzieł włókienniczych, tak mile widzianym przez władze. Działające w Wieluniu zakłady włókiennicze nie przetrwały próby czasu, zmian koniunktury i sytuacji politycznej czy wreszcie nieszczęśliwych wydarzeń losowych. Miasto nie rozwinęło się jako ośrodek przemysłu włókienniczego. Zupełnie inaczej potoczyły się losy Częstochowy, dla której awansu do grona znaczących ośrodków przemysłowych kraju, poważne znaczenie miała budowa linii kolejowej. Zamierzeniem autora jest przedstawienie zabiegów częstochowskich ewangelików mających na celu powołanie parafii w tym mieście, jak wspomniano nieskutecznych, gdyż na własną parafię przyszło częstochowianom czekać jeszcze kilkadziesiąt lat.

Wśród mieszkańców Starej Częstochowy zaangażowanych w dzieło tworzenia własnej parafii wymienić należy Carla Gottlieba Severina, Carla Albrechta i Franza Pfahla. Jak w podobnych przypadkach mogli to być zarówno osadnicy przybyli do miasta w okresie Prus Południowych (1793–1806) lub późniejszym. W październiku 1819 r., jako reprezentanci miejscowej społeczności ewangelickiej, wystosowali list do „Jaśnie Wielmożnego Ministra Oświecenia i Religii”, w którym prosili o poparcie ich starań mających na celu restytucję parafii („za rządu zeszłego posiadali kościół i pastora w Częstochowie”). Według informacji petentów w mieście tym kościół spłonął przed laty i nie został odbudowany. Częstochowscy ewangelicy prosili ministra o wyznaczenie pensji dla pastora – sami własnym kosztem zobowiązali się odbudować zniszczoną budowlę. Chcąc wzmocnić swoje argumenty wskazywali, że utworzenie parafii stanowi czynnik miastotwórczy, zachęcający „fabrykantów” do osiedlenia, co nie było bez znaczenia dla każdego ośrodka („gdyż miasto to przez wyprowadzenie się wielu famili i magistratur znacznie podupadło”). Erygowanie parafii miało wręcz przeciwdziałać odpływowi pozostałych na pobliski Śląsk⁹.

Komisja rządowa sprawą tą zajęła się po kilku miesiącach. Rutynowo wysłano pismo do Komisji Województwa Kaliskiego z zapytaniem o działalność parafii „za przeszłego rządu”, liczbę wiernych i ich możliwości finansowe. Nie mniej istotne dla władz było ustalenie w jaki sposób dokonano przekazania kościoła ewangelikom¹⁰.

W końcu stycznia 1820 r. komisja wojewódzka poinformowała władze w Warszawie o poleceniu wydanym dozorcy miast obwodu wieluńskiego. Miał on uzyskać informacje na temat przeszłości częstochowskiej wspólnoty ewangelickiej w czasach panowania pruskiego. Dalsze pytania dotyczyły ilości wiernych oraz ich możliwości finansowych. Nie mniejsze znaczenie miało ustalenie jaki kościół służył w tym okresie ewangelikom, przy czym spodziewano się również odpowiedzi na pytanie: „jakim sposobem do nie-

⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Centralne Władze Wyznaniowe (dalej: CWW), sygn. 1177. Akta Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: KRWRP) dotyczące się Gminy Ewangelicko-Augsburskiej w Wieluniu województwie kaliskim, k. 8–9, Stara Częstochowa 11 X 1819.

¹⁰ Tamże, KRWRP do Komisji Województwa Kaliskiego (dalej: KWK), Warszawa 11 I 1820, k. 12.

go przyszli”. Wreszcie zainteresowanie budził aktualny stan budowli. Brak archiwaliów „przeszłego rządu”, czyli z okresu panowania pruskiego, uniemożliwił komisji ustalenie wielu danych z przeszłości wspólnoty¹¹.

Generalnie władze pruskie zainteresowane były tworzeniem struktur kościelnych na obszarze Prus Południowych, choćby ze względu na szerzące się ich zdaniem, zwłaszcza wśród młodych urzędników, nastroje wolnomyślne. Już w początkach czerwca 1793 r. minister von Danckelmann, w raporcie do króla, postulował założenie parafii w siedzibie władz departamentu kamery czyli Piotrkowie. Na jej potrzeby miano przeznaczyć jeden z tamtejszych kościołów¹². W latach 1798–1806, kiedy Piotrków przestał pełnić funkcję siedziby władz departamentu, zarówno konsystorz, jak i superintendent diecezji mieli swą siedzibę w Kaliszu¹³. Pochodzący z początkowego okresu panowania pruskiego (1793/1794) opis Częstochowy wśród 1445 mieszkańców wyszczególnia 1272 katolików, 171 wyznawców religii mojżeszowej i 2 Greków czyli prawosławnych¹⁴. Pierwsi osiedlający się w mieście ewangelicy to przedstawiciele administracji i wojskowi – stacjonującym tutaj żołnierzom, zwyczajem ówczesnym, towarzyszyły rodziny. Przez znaczną część panowania pruskiego w mieście stacjonował batalion muszkieterów z 42 pułku piechoty oraz 13 kompania inwalidów, ponadto w mieście ulokowano artylerzystów z twierdzy w Koźlu¹⁵. Liczbę protestantów w okolicach Częstochowy powiększali koloniści, przybyli najczęściej z obszaru Niemiec, osadzeni głównie staraniem władz. Kolonia Czarny Las – największe ich skupisko na tych terenach – powstała właśnie w czasach panowania pruskiego (1802)¹⁶. Pierwotnie przybysze stanowili 99% mieszkańców kolonii¹⁷. Pochodzący z czasów Księstwa Warszawskiego wykaz (1810) wylicza na terenie powiatu częstochowskiego 549 „lutrów”. Podobne wielkości skupiska występowały w powiatach sieradzkim (548) i wieluńskim (420) co wyróżniało je na tle innych, gdzie osiedliło się znacznie więcej wyznawców religii ewangelicko-augsburskiej¹⁸. Brak informacji dotyczących działalności na tym terenie pastora Georga Tuvego, od 1801 do 1830 pastora w Brużycy Wielkiej koło Aleksandrowa i w samym Aleksandrowie. Ten zmarły latem 1830 r. duchowny wiele czasu poświęcał na podróże

¹¹ Tamże, KWK do KRWROP, Kalisz 28 I 1820.

¹² *Das Jahr 1793. Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Organisation Südpreußens*, wyd. R. Prümers, Poznań 1895, s. 665, Bericht des Ministers von Danckelmann an den König, betr. die Einrichtung eines protestantischen Gottesdienstes in Petrikau, Posen 8 VI 1793. Wypada jednak dodać, że urzędnicy, jak i wojskowi starali się unikać współfinansowania powstających parafii, szerzej W. Gastpary, *Historia protestantyzmu w Polsce od połowy XVIII wieku do pierwszej wojny światowej*, Warszawa 1977, s. 112.

¹³ E. Kneifel, *Geschichte der Evangelisch-Augsburgische Kirche in Polen*, Roth bei Nürnberg 1964, s. 96.

¹⁴ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793–1794*, cz. 2, Poznań 1962, s. 625.

¹⁵ A.C. Holsche, *Geographie und Statistik von West- Süd- und Neu- Ostpreussen. Nebst einer kurzen Geschichte des Königreichs Polen zu dessen Zertheilung*, Bd. 2, Berlin 1804, s. 565.

¹⁶ Z. Jakubowski, *Świątynia częstochowskich ewangelików (także karta z dziejów Steinhagenów)*, [w:] *Spoločność protestancka w ziemi lipskiej XVIII–XX wieku (czasy – ludzie – wydarzenia)*, red. Z. Jakubowski, Częstochowa 1996, s. 147–149.

¹⁷ H. Kurzawa, *Dzieje Parafii...*, s. 11.

¹⁸ H. Grossman, *Struktura społeczna...*, s. 47. Przykładowo w powiecie kaliskim było w tym czasie 6512, zaś konińskim 9767 wiernych.

duszpasterskie w okolicach Łodzi, Konstancyńska, Ozorkowa, Łęczycy, Nowosolnej, Brzezin, Piotrkowa, Pabianic, Łasku, Zduńskiej Woli, Wielunia i Częstochowy¹⁹.

Warunkiem powstania i działalności parafii była dostateczna liczba wiernych, we wspomnianych przypadkach gwałtowne zmniejszenie się ich liczby miało decydujący wpływ na ich likwidację. Z polecenia władz, burmistrz Częstochowy wezwał Severina, Albrechta i Pfahla do złożenia wyjaśnień. Według indagowanych za panowania pruskiego na utrzymanie parafiiłożyli wyznawcy zamieszkali na terenie powiatu częstochowskiego (miało ich być około 2 tys.). Sam zaś pastor otrzymywał 1800 zł z kasy powiatowej. Do ich dyspozycji oddano kościół św. Barbary (nie były z nim związane żadne przychody). Niestety, w 1809 r. uległ on pożarowi i dotychczas „zrąb tylko chórów egzystuje”. Zniszczenie dachu miało wpływ na postępującą dewastację obiektu, ponownie zainteresowani deklarowali chęć jego odbudowy²⁰. Wyniki spisu dokonane go na potrzeby wspólnoty nie były zbyt zachęcające: w mieście i okolicy możliwe jest zebranie wśród wiernych tylko około 500 zł składki, co nie było kwotą imponującą, w każdym bądź razie na utrzymanie parafii niewystarczającą²¹. Ewangelicy zamieszkali w Wieluniu i jego okolicach na potrzeby mającej powstać parafii deklarowali 1151 zł²².

Ostateczna decyzja należała do władz centralnych. Takie rozwiązanie postulowały władze wojewódzkie. Uważały one, iż w najbliższym czasie wystarczy utworzenie parafii w mieście obwodowym: „zwłaszcza, że się zaradzi potrzebie i dla okolicy Częstochowy, gdy systemat kościelny będzie urządzony w mieście Wieluniu, gdzie daleko bardziej jest potrzebny i użyteczniejszy”²³. Na taką opinię wpływ miały z całą pewnością informacje o potencjalnych kolonistach mających zamiar osiąść w Wieluniu, jak choćby w przypadku pochodzącego z Rawicza Weigelta, który wraz z 40 rodzinami sukienników zamierzał założyć „wielką fabrykę sukienną”.

Do sprawy tej powrócono ponownie w latach 1826–1827. Rosnąca w Częstochowie liczba ewangelików, a co za tym idzie rozwijający się przemysł, skłoniła do aktywności drugi z centralnych urzędów Królestwa wspomnianych w postanowieniu namiestnika z 18 IX 1820 r., a mianowicie Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych i Policji. Obiektem zainteresowania stał się wspomniany wcześniej kościółek św. Barbary. Budownicze mu wojewódzkiemu nakazano bowiem sporządzić plan sytuacyjny, projekty restauracji i kosztów. Efekt nie znalazł uznania władz centralnych. Zastrzeżenia budziła już sama lokalizacja obiektu, który znajdował się na terenie „rewiru mieszkań starozakonnych”, czyli miejscu gdzie zainteresowani „ze wstrętem tylko uczęszczali”. Proponowano wreszcie zaniechać odbudowy (miała kosztować 11 416 zł), na rzecz wystawienia nowego obiektu

¹⁹ E. Kneifel, *Die Pastoren der Evangelisch-Augsburgische Kirche in Polen*, Eging 1967, s. 175.

²⁰ AGAD, CWW, sygn. 1177. KWK do KRWRP, Kalisz 28 III 1820, k. 16.

²¹ Dla przykładu: w tym samym roku same składki (cztery klasy) od członków gminy starozakonnej w Częstochowie wynosiły 2193 złp, co stanowiło tylko 31% ogólnych przychodów tej stosunkowo bogatej wspólnoty, por. K. Rędziński, *Początki żydowskiej gminy wyznaniowej w Częstochowie (1808–1862)*, [w:] *Z dziejów Żydów w Częstochowie*, red. Z. Jakubowski, współpraca S. Podobiński, Częstochowa 2002, s. 130.

²² AGAD, KWK, sygn. 668. KRWRP do KWK, Warszawa 29 VII 1820.

²³ Tamże, KWK do KRWRP, Kalisz 18 VI 1820, k. 21.

przy ul. Nowej, łączącej obydwie części miasta²⁴. Jak w przypadku Krzeczowa²⁵, i w Częstochowie sytuacja materialna, spowodowana po części niewielką ilością wiernych, była przyczyną odrzucenia przez władze próśb o założenie czy restytucję parafii. W żaden sposób nie mogli się równać, pod względem przychodów, z miejscową gminą starozakonną. Dla przykładu w 1822 r. same składki (cztery klasy) od członków wynosiły 2193 złp, co stanowiło tylko 31% ogólnych przychodów tej bogatej wspólnoty²⁶.

Trudno określić, czy badając możliwości utworzenia parafii w Częstochowie, brano pod uwagę wiernych skupionych wokół ośrodka przemysłowego jakim były Panki. Znajdujące się w pobliżu pokłady rudy sprzyjały powstawaniu w tych okolicach zakładów hutniczych²⁷. Wielu pracowników miejscowych zakładów było ewangelikami, z myślą o nich administracja zakładów podjęła starania mające na celu zorganizowanie im opieki duszpasterskiej. Jeszcze w czasach Księstwa Warszawskiego „Urząd Hutny” doszedł do porozumienia z pastorem Pohlsem (Śląsk pruski), by ten 4 razy w roku odwiedzał ewangelików z Panek i okolic. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych nakazało jednak władzom górniczym, by obowiązki te powierzono duchownemu zamieszkałemu na terenie Księstwa²⁸. Podobnie w 1823 r. Główna Dyrekcja Górnicza w Kielcach prosiła KRWRiOP o pozwolenie na działalność duszpasterską pastora Wagnera z Biskupic na Śląsku. Jak należało się spodziewać, komisja poleciła powierzyć te obowiązki duchownemu mającemu swą siedzibę na terenie kraju, wskazując przy tym na pastora wieluńskiego²⁹. Nabożeństwa odbywały się początkowo w sali, którą wiernym udostępniało „górnictwo”, od 1858 r. przeniesiono się do pomieszczenia szkoły katolickiej. Była ona wspólna dla obydwu wyznań – niewielka liczba dzieci ewangelickich unie-

²⁴ AGAD, CWW, sygn. 1136. Akta KRWRiOP dotyczące się gminy ewangelicko-augsburskiego wyznania w Częstochowie w województwie kaliskim. Pismo KRSWP do KRWRiOP z 6 IX 1826. Propozycję budowy nowego kościoła wysunęła wcześniej KWK, argumentując, że istniejący obiekt jest zbyt mały, na potrzeby częstochowskiej wspólnoty optymalny byłby obiekt na „300 słuchaczy”, tamże KWK do KRSWP, Kalisz 2 VIII 1826.

²⁵ Wieś nieopodal Wielunia. Z inicjatywą założenia i uposażenia parafii ewangelickiej wystąpił dziedzic Józef Psarski. W miejscowości tej, jak i pobliskim Kochlewie, zamieszkiwali liczni luteranie. Wielu z nich osiadło w tej okolicy jeszcze za czasów pruskich. Wśród nich było kilku stosunkowo zamożnych (papiernicy i młynarze). Wszyscy oni gotowi byli, wspólnie z dziedzicem, ponieść pewne wydatki przy tworzeniu parafii. Pierwszą prośbę do władz napisał Psarski 5 II 1818. Dziedzic zobowiązał się dostarczyć 100 000 cegieł, drewno budowlane na plebanię, organistówkę i szkołę, ponadto uposażyć pastora w 20 mórg magdeburskich ziemi ornej i 6 mórg łąki. Organista miał otrzymać 10 mórg pola i 1 morgę łąki. Ponadto mieli być zaopatrywani w drewno opałowe, odpowiednio 6 i 3 sęgi. Daleko idącą pomoc finansową zaofiarowali najbogatsi wśród parafian. Plany te nie zostały zrealizowane, szerzej Z. Włodarczyk, *Próba utworzenia parafii ewangelickiej w Krzeczowie w pocz. XIX w.*, „Na Sieradzkich Szlakach” 2011, nr 2(102), s. 41–42.

²⁶ K. Rędziński, *Początki żydowskiej gminy wyznaniowej w Częstochowie (1808–1862)*, [w:] *Z dziejów Żydów w Częstochowie...*, s. 130.

²⁷ Pierwsza kuźnica zwana Herbutowską, później Pankowską, powstała w 1374 r. Produkcja żelaza nie ustawała przez cały okres staropolski. W początkach XIX w. rząd pruski założył w Pankach wielki piec, do czasu budowy Huty Bankowej najwydajniejszy w Królestwie Polskim. Do wytopu używano paliwo roślinne, co w miarę rozwoju hutnictwa, skazywało ośrodek na upadek. Wielki piec w Pankach wygaszono w 1881 r. Przez jakiś czas działały jeszcze zakłady w Przystajni i Porębie Mrzygłodzkiej, por. *Encyklopedia historii gospodarczej Polski*, Warszawa 1981, t. 1, s. 131–132.

²⁸ AGAD, CWW, sygn. 1161. Akta KRWRiOP dotyczące się gminy ewangelicko-augsburskiego wyznania w Pankach województwie kaliskim. Izba Administracji Dóbr Korony do MSW, Warszawa 23 V 1810, k. 2–3.

²⁹ Tamże, Główna Dyrekcja Górnicza do KRWRiOP, Kielce 31 X 1823; odpowiedź (kopia) 29 XII 1823, k. 8–9.

możliwiła założenie szkoły wyznaniowej. Z chwilą ustanowienia filiału wierni wybrali własne kolegium kościelne, miejscowym cmentarzem zajmował się dozór i grabarz.

Władze zainteresowane były tworzeniem jednostek mogących z własnych środków pokryć lwią część wydatków, dopiero takim zapewniały dofinansowanie. Takie warunki spełniała wspólnota wieluńska, zwłaszcza że tamtejsi wierni prosili komisarza obwodu, aby starał się „nakłonić powagą swoją” wiernych z Krzeczowa, o przyłączenie się. Połączona wspólnota byłaby zasobniejsza, zaś pastor mógłby pełnić posługę, w wyznaczonych terminach, również w Krzeczowie. O konieczności i korzyściach płynących z takiego rozwiązania przekonany był również sam komisarz. Istnienie dwóch wspólnot ewangelickich w obwodzie uważał za nieracjonalne, chyba że liczba ewangelików w Częstochowie, wzrosłaby do umożliwiającej utworzenie tam samodzielnej placówki³⁰. Władze Królestwa zadecydowały, że nowa parafia powstanie w siedzibie władz obwodowych w Wieluniu.

³⁰ AGAD, KWK, sygn. 693. KO do KWK, Wieluń 18 IX 1822, k. 13–23.